

1979-01-01

สังคมชนบทไทย : ข้อสรุปชั่วคราวเกี่ยวกับลักษณะและการเปลี่ยนแปลง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss>

Part of the [Social and Behavioral Sciences Commons](#)

Recommended Citation

สัญญาวิวัฒน์, สัญญา (1979) "สังคมชนบทไทย : ข้อสรุปชั่วคราวเกี่ยวกับลักษณะและการเปลี่ยนแปลง," *Journal of Social Sciences*: Vol. 16: Iss. 2, Article 6.

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss/vol16/iss2/6>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Social Sciences by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

สังคมชนบทไทย : ข้อสรุปชั่วคราวเกี่ยวกับลักษณะ และการเปลี่ยนแปลง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์*

ความนำ

นักสังคมศาสตร์มักนิยมแบ่งสังคมต่าง ๆ ในโลกออกเป็นสองกลุ่มบ้างสามกลุ่มบ้าง ที่แบ่งเป็นสองกลุ่มจะให้ชื่อกลุ่มหนึ่งว่าเป็นกลุ่มประเทศหรือสังคมดั้งเดิมหรือด้อยพัฒนา หรือสังคมชนบท กับอีกกลุ่มหนึ่งเป็นสังคมสมัยใหม่หรือสังคมเมือง¹ ที่แบ่งเป็นสามกลุ่มก็จะเพิ่มกลุ่มสังคมที่กำลังพัฒนาหรืออยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อเข้าไประหว่างสองกลุ่มแรก โดยมีความหมายทำนองว่ากลุ่มสังคมนี้เป็นกลุ่มสังคมดั้งเดิมนั้นเองแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนามาขึ้นหนึ่งแล้ว และกำลังจะก้าวหน้าไปสู่สังคมสมัยใหม่

เมื่อแบ่งแยกสังคมต่าง ๆ ในโลกออกเป็นสองหรือสามประเภทเช่นนั้นแล้วนักสังคมศาสตร์ทั้งหลายเหล่านั้นก็จะขยายลักษณะของสังคมเหล่านั้น กลุ่มสังคมที่ถูกจัดหรือมีลักษณะ

* สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ร.บ. (จุฬาฯ), M.A. (Michigan State); Ph.D. (Missouri-Columbia) หัวหน้าแผนกวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

¹ James A. Bill and Robert L. Hardgrave, Jr., *Comparative Politics: The Quest for Theory* (Columbus, Ohio : Charles E. Merrill Publishing Company, 1975), pp. 50-51.

เป็นสังคมดั้งเดิมได้แก่ประเทศล้าหลังในเอเชีย (ยกเว้นญี่ปุ่น) แอฟริกา ลาตินอเมริกา และยุโรปตะวันออก ต่อมา นักสังคมศาสตร์บางคนเห็นว่าลักษณะของสังคมดั้งเดิมที่ว่าไว้นั้นไม่ถูกต้องตรงกับความเป็นจริงในสังคมเอเชีย ลาตินอเมริกาและยุโรปตะวันออก และมีความเห็นว่า กลุ่มประเทศดังกล่าวมีลักษณะเป็นสังคมศักดินา² มากกว่า ซึ่งเรื่องนี้ก็เห็นด้วยว่าใกล้เคียงกับความเป็นจริงในสังคมไทยของเราเองมากกว่า

สำหรับในสังคมแต่ละสังคม นักสังคมก็มักแบ่งเป็นสองส่วนคือ สังคมเมืองกับสังคมชนบท โดยเลียนแบบจากลักษณะของกลุ่มสังคมข้างต้น กล่าวคือลักษณะของสังคมสมัยใหม่นำมาเป็นแนวให้กับลักษณะของสังคมเมือง และลักษณะของสังคมดั้งเดิมนำมาเป็นแนวให้กับสังคมชนบทในสังคมเดียวกัน เมื่อเรานำเอาความคิดทางสังคมศักดินาเข้ามาด้วย ก็จะทำให้เรามองเห็นภาพความเกี่ยวพันระหว่างสังคมเมืองกับสังคมชนบทมากยิ่งขึ้น การบรรยายลักษณะของสังคมชนบทไทย ในที่นี้จะยึดแนวดังกล่าวเป็นหลักประกอบกับหลักฐานประจักษ์ที่ได้มีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้แล้ว รวมทั้งประสบการณ์และความคิดเห็นของผู้เขียนเองด้วย

ลักษณะของสังคมชนบทไทย

การบรรยายสังคมชนบทอันกว้างใหญ่ไพศาลในช่วงเวลาจำกัดเช่นนี้ย่อมไม่สามารถทำได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน แต่เพื่อที่จะให้ได้ภาพสังคมชนบทที่ชัดเจนและง่ายแก่การทำความเข้าใจ จึงจะใช้วิธีการบรรยายตามแนวราบ โดยแบ่งเป็นหัวข้อให้กว้างขวางที่สุด ให้ครอบคลุมแง่มุมของสังคมชนบทมากที่สุด แล้วบรรยายแต่ละหัวข้อพอสังเขปประมาณ

1. **ลักษณะทางประชากรศาสตร์** สังคมชนบทเป็นที่อยู่อาศัยของประชากรเป็นจำนวนมาก ถ้าถือเอาเทศบาลเป็นเขตเมืองและอาณาเขตนอกนั้นเป็นชนบทแล้วจะปรากฏว่า (สถิติปี 2517 กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย) สังคมชนบทมีประชากรร้อยละ 85.4 ของประเทศ นั่นคือในจำนวนประชากรทั้งประเทศ 41 ล้านคนเศษเป็นชาวชนบทเสียประมาณ 34 ล้านครึ่งหรือหากคิดเป็นจำนวนครอบครัว จำนวนครอบครัวทั้งประเทศมีประมาณ 6 ล้านครึ่ง เป็นของชนบทเสียประมาณ 5 ล้านครึ่ง

² Gideon Sjoberg, "Folk and Feudal Societies," in Jason L. Finkle and Richard W. Gable, *Political Development and Social Change*, 2nd ed. (New York : John Wiley and Sons, Inc, 1971), p. 14.

ขนาดของครอบครัวชนบท ครอบครัวชนบทมีขนาดใหญ่กว่าครอบครัวในเมือง ตามสถิติปีเดียวกัน ปรากฏว่าขนาดของครอบครัวทั่วประเทศเป็น 5.75 แต่ขนาดของครอบครัวชนบท (บ้านคอกชะหยัก สระบุรี) เป็น 6.65 คน³

การเพิ่มของประชากร แม้ประชากรของชนบทจะมีจำนวนมากกว่าสังคมเมือง แต่สังคมชนบทก็มีแต่เสียประชากรของตนไปเนื่องจากการอพยพของประชากรเข้าสู่เมืองด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ แต่การโยกย้ายของพลเมืองมีทั้งแบบถาวรและแบบชั่วคราว คือการอพยพชั่วคราวฤดูกาล สำหรับการเพิ่มของประชากรตามธรรมชาติได้แก่การที่อัตราเกิดมีจำนวนมากกว่าอัตรายาย เรามีแต่ตัวเลขของทั้งประเทศ ซึ่งก็พอจะมองเห็นอัตราเพิ่มของชนบทได้บ้าง ตัวเลขในปี 2518 ปรากฏว่าอัตราเกิดพันธุ์ละ 32.60 แต่อัตรายายเพียง 5.6 ดังนั้นจึงมีอัตราเพิ่มของประชากรพันธุ์ละ 27.0 หรือร้อยละ 2.7 นับว่าน้อยลงกว่า สมัยก่อนซึ่งมีมากกว่านี้ แต่ประชากรในสมัยนั้นไม่เพิ่มมากเพราะอัตรายายมีขนาดไล่เลี่ยกัน

โครงสร้างทางอายุของประชากร ประชากรส่วนใหญ่ของไทยจะตกอยู่ในฝ่ายผู้มีอายุน้อย⁴ จนประเทศของเรา (รวมทั้งประเทศด้อยพัฒนาอื่นด้วย) ได้ชื่อว่า young country การเป็นเช่นนั้นมีความหมายต่อ ไปด้วยว่าคน ในวัยทำงานของเราต้องแบกภาระเลี้ยงดูสูงแก่ผู้ที่อยู่ในวัยเด็กและวัยชราซึ่งทำมาหากินไม่ไหวแล้วด้วย

2. ลักษณะทางสังคม ประชากรอันมากมายของสังคมชนบทนั้นรวมกลุ่มกันเป็นหมวดหมู่ประเภทต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ครอบครัว กลุ่มเพื่อนบ้าน กลุ่มคนชราและหมู่บ้าน หมู่บ้านเป็นชุมชนขนาดเล็กที่สุดของสังคมไทย และเป็นทีที่ครอบครัวต่าง ๆ จะมาตั้งบ้านเรือนรวมกัน กลุ่มดังกล่าวนี้เกิดขึ้นมาตามธรรมชาติแต่ละหมู่บ้านจะตั้งอยู่ห่างไกลกันมากบ้างน้อยบ้าง แต่ก็มีความสัมพันธ์กันระหว่างหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านกับเมือง ความเป็นปึกแผ่นภายในหมู่บ้านมีอยู่มาก เพราะส่วนใหญ่จะผูกพันกันอยู่ด้วยระบบเครือญาติ คือทั้งหมู่บ้านอาจจะเป็นญาติกัน

³ Koichi Mizuno, "An Analysis of Rural Development : Two Villages in Thailand," A Paper Presented at an International Conference on Rural Development : An Integrated Approach, A I T, Bangkok, June 21-24, 1977, p. 15.

⁴ Sunya Sunyaviuat, "Modernization in Northeastern Villages of Thailand : A Test of a Development Potential-Diffusion Theory," A Doctoral Dissertation, University of Missouri-Columbia, 1976.

หมด ถ้าไม่ใช่ด้วยสายเลือดก็อาจจะเป็นด้วยการแต่งงาน คนที่ไม่ได้เป็นญาติทางใดทางหนึ่ง จึงกล่าวเมื่ออยู่ในหมู่บ้านเดียวกันนาน ๆ เข้า ก็จะต้องเอาความสนิทสนมคุ้นเคยมาเป็นพื้นฐานการเป็นญาติ ดังคำกล่าวทางพุทธศาสนาว่า *วิสาสา ปรมา ญาติ* ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง อันเป็นหลักยึดของสังคมไทย และยึดถือกันอย่างเคร่งครัดในสังคมชนบท นอกจากนั้นการดำรงชีวิตในชนบท ยังทำให้ชาวชนบทต้องมีโอกาสพึ่งพากัน ทั้งเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดจากภัยพิบัตินานาประการเช่น จากภัยธรรมชาติ ภัยสัตว์และเพื่อให้ชีวิตดำเนินไปด้วยดี ตลอดจนการร่วมมือกันเพื่อความเจริญก้าวหน้าของตนเองและของท้องถิ่นด้วยกลุ่มสังคมอื่น ๆ นอกนั้นมักเป็นกลุ่มที่ทางราชการส่วนกลางในสังคมเมืองส่งหรือสนับสนุนให้จัดตั้งขึ้น เช่น คณะกรรมการวัด คณะกรรมการโรงเรียน คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านและตำบล กลุ่มอาชีพต่าง ๆ เช่น กลุ่มเลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา กลุ่มจักสาน ปั่นหม้อไผ่ กลุ่มยุวกสิกร กลุ่มเกษตรกร สมาคมฌาปนกิจ สมาคมชลประทาน สหกรณ์ เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้มักรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ การทำงานจึงไม่ได้ผลมากนัก เหตุผลที่เป็นเช่นนั้นส่วนใหญ่ เพราะไม่ได้เป็นกลุ่มธรรมชาติของเขาวบ้านไม่ได้เกิดความรู้สึกต้องการขึ้นมาเอง จึงมักไม่ตระหนักในประโยชน์อย่างแท้จริง⁵

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นไปอย่างสนิทสนมอบอุ่นเป็นกันเอง ความต้องการที่จะพบปะคบหากันเกิดขึ้นมาเอง ไม่ใช่ด้วยแรงการเมืองหรือเศรษฐกิจชักจูงเหมือนชีวิตในเมือง การเข้ามาและคบค้ากันเป็นเป้าหมายในตัวเองไม่เป็นแนวทางไปสู่วัตถุประสงค์อย่างอื่น และมักกระทำด้วยความซื่อสัตย์สุจริตต่อกัน ต่างกับชีวิตในสังคมเมือง

3. ลักษณะทางวัฒนธรรม สังคมชนบทมักเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมเด่นอยู่เพียงวัฒนธรรมเดียว อาจเป็นสังคมพุทธโดยทั่วไป หรืออิสลามในภาคใต้แต่อย่างเดียว หากจะมีวัฒนธรรมอื่นปะปนอยู่บ้างก็จะมีอิทธิพลสูงถึงขนาดเป็นคู่แข่งกัน ศาสนาและประเพณีอันสืบเนื่องกันก็จะมีลักษณะเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เปลี่ยนแปลงหรือฝ่าฝืนไม่ได้ พุทธศาสนาก็จะเป็นพุทธศาสนาของชาวบ้าน⁶ (Popular Buddhism) ซึ่งจะมีลักษณะไม่เหมือนกันกับพุทธศาสนาของชาวเมืองหรือผู้คนชั้นน่านอื่น ๆ ที่ถือพุทธศาสนาเป็นปรัชญา หรือพยายามคิดค้นคว้าว่า เป้าหมาย

⁵ *Ibid* ในรายงานวิจัยเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า การมีองค์การสังคมเป็นจำนวนมากในสังคมชนบท ไม่ได้ช่วยให้สังคมเจริญขึ้นแต่อย่างใด

⁶ Amara Pongsapich, "Popular Buddhism," *Journal of Social Sciences*, VIII (July 1976), 27-44.

ความมุ่งหมายของหลักธรรมข้อต่าง ๆ มีอยู่อย่างไร แต่ชาวบ้านจะถือศาสนาเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เชื่อถือตามกันอย่างเคร่งครัด เชื่อถือตามคำบอกเล่าของพระหรือผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้มีอายุ ดังนั้น พระและผู้มีอายุจึงเป็นคนมีอำนาจหรืออิทธิพลในสังคมชนบท

บุคคลพึงต้องปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมที่ได้วางไว้และยึดถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลานาน ไม่มีทางเลือกหรือมีอยู่น้อย เช่น การต้องเคารพบนอบต่อผู้ใหญ่ผู้มีอายุ พระเณร ด้วยกาย วาจา ใจ การมีผ้าเดียวเมียเดียว การทนุถนอมเลี้ยงดูลูกเมีย ตลอดจนคนในครอบครัว การต้องเลี้ยงดูพ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่เมื่อชราภาพท่ามาหากินไม่ไหว ไม่ให้เดือดร้อน การประกอบสัมมาอาชีพ เป็นต้น

สำหรับค่านิยมโดยสรุปอาจกล่าวได้ดังนี้ ขณะที่ชาวเมืองนิยมการกระทำชาวชนบทนิยมความสุจริตมีภักดี ชาวเมืองนิยมนวัตกรรม ชอบรับของแปลกใหม่ ชาวชนบทนิยมยึดมั่นในประเพณีของที่มีอยู่ ชาวเมืองนิยมระบอบประชาธิปไตย ชาวชนบทนิยมนับถือผู้ใหญ่ เคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส ชาวเมืองนิยมยกย่องคนหนุ่มสาว ชาวชนบทยกย่องผู้มีอายุ ชาวเมืองถือเอาบุคคลหรือปัจเจกภาพนิยม ชาวชนบทถือตระกูลเทือกเถาเหล่ากอเป็นสำคัญ ชาวเมืองนิยมชมชื่นกับการเปลี่ยนแปลง ชาวชนบทพอใจกับการรักษาความมั่นคงเอาไว้ ชาวเมืองถืออนาคตเป็นสรณะ ชาวชนบทถืออดีตเป็นสรณะ ชาวเมืองนิยมคนที่ได้ฐานะมาจากความสำเร็จของตน ชาวชนบทถือว่าบุคคลที่มีชาติตระกูลดีย่อมมีเกียรติ ชาวเมืองมุ่งสร้างความเจริญก้าวหน้า ชาวชนบทมุ่งรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี ชาวเมืองนิยมหลักเสมอภาค ทุกคนมีความเสมอภาค ชาวชนบทยกย่องผู้นำ เชื่อฟังผู้นำ ชาวเมืองนิยมความกระตือรือร้นว่าเป็นของมีค่า (น้ำขึ้นต้องรีบตัก) ชาวชนบทนิยมเดินทางสายกลาง ค่อยทำค่อยไป ช้า ๆ ได้พร้าเล่มงาม ชาวเมืองพยายามที่จะเอาชนะธรรมชาติในทุกทาง ชาวชนบทพยายามที่จะทำตนให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ชาวเมืองนิยมการกระทำที่ไม่เป็นทางการ หรือไม่มีพิธีรีตรองมาก ชาวชนบทนิยมความเป็นทางการ ชาวเมืองเชื่อถือการกระทำว่าจะต้องส่งผลตามที่ตั้งใจ ส่วนชาวชนบทมีความพอใจต่อการดำรงอยู่⁷

4. **ลักษณะทางสังคมจิตวิทยา**⁸ ชาวชนบทมักเป็นคนที่มีลักษณะไม่กล้าได้กล้าเสีย ทั้งนี้เพราะตนมีความรู้ น้อย เรียนน้อย และฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ ไม่สามารถจะรับภาระของความ

⁷ Harold M. Hodge, Jr., *Conflict and Consensus: An Introduction to Sociology* (New York : Harper Row, 1971), p. 50.

⁸ Kyong-Dong Kim, "Toward a Sociological Theory of Development : A Structural Perspective," *Rural Sociology*, 38 (Winter 1973), 462-476.

ผิดพลาดในการเสี่ยงได้ การที่เป็นคนมีการศึกษาน้อยทำให้เขาพลอยมีเหตุผลน้อยไปด้วย การต้องอยู่ใกล้กับธรรมชาติ ไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ จึงทำให้เขาเชื่อโชคลาง และเคร่งครัดต่อระเบียบประเพณี การที่ความพยายามของเขาครั้งแล้วครั้งเล่าต้องประสบกับความล้มเหลว การที่ต้องตกอยู่ในฐานะเบี้ยล่างของบุคคลกลุ่มอื่นอยู่ตลอดเวลา ทำให้ชาวชนบทเป็นคนเฉื่อยชา ท้อถอยในชีวิตไม่ค่อยกระตือรือร้นช่วยเหลือตนเอง เมื่อมีนวัตกรรมเข้ามา ชาวชนบทจะมีความยับยั้งชั่งใจมากก่อนที่จะรับนวัตกรรมนั้น ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจและการศึกษาเป็นสำคัญ กล่าวคือ เขามีทุนทรัพย์อยู่น้อย ไม่อาจเสี่ยงต่อการลงทุนกับสิ่งที่เขาไม่แน่ใจว่าจะมีอย่างน้อยก็เช่นเดียวกับที่เขาเมื่ออยู่ หากเขาพลาดพลั้งไปจะทำให้ชีวิตเขากระทบกระเทือนมาก โดยปกติชาวชนบทจะเป็นผู้ที่มิโลภทะนงตน โลกของเขาไม่พ้นหมู่บ้านของเขาออกไป เขามักไม่รู้ว่านายอำเภอหรือผู้ว่าราชการจังหวัดชื่ออะไร นอกจากนั้น เขายังขาดความเข้าใจในบทบาทของผู้อื่นในสังคมและมักจะไม่สนใจว่าเรียน โดยคิดว่ามีความเกี่ยวข้องกับชีวิตของเขาไม่มากนัก ลักษณะสำคัญของชาวชนบทอีกประการหนึ่งก็คือ การรับปากหรือเชื่อฟังคำสั่งหรือคำขอร้องอย่างง่ายดาย ต่อหน้าผู้มีอำนาจ แต่ภายหลังหรือลับหลังแล้วจะไม่ปฏิบัติหรือพยายามหลีกเลี่ยง หรือการพยายามทำตนเป็นผู้มีสติปัญญาน้อย เพื่อให้เกียรติแก่ชนชั้นที่สูงกว่า ทั้งที่ตนเองอาจรู้ดีกว่าเสียด้วยซ้ำไป ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า การตีสองหน้าของชาวชนบทหรือผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำโดยทั่วไป โดยเฉพาะเมื่อต้องเผชิญหน้ากับผู้มีฐานะดังกล่าวสูงกว่า ลักษณะเช่นนี้บางทีทำให้สงสัยว่า คนชั้นกลางหรือชั้นสูง คนเมืองจะรู้จักชีวิตของชาวชนบทจริงหรือไม่⁹

5. ลักษณะทางนิเวศวิทยา สังคมชนบทมักประกอบด้วยหมู่บ้านขนาดเล็กย่อมตั้งแต่เรียงรายกันอยู่อย่างห่าง ๆ ระยะทางจากหมู่บ้านหนึ่งถึงอีกหมู่บ้านหนึ่งไกลบ้างใกล้บ้างตามแต่สภาพทางภูมิศาสตร์ ลักษณะการจัดตั้งหมู่บ้านแสดงถึงความพยายามปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมตัวมนุษย์ การตั้งถิ่นฐานของสังคมชนบทส่วนใหญ่มิได้วางแผนไว้ล่วงหน้า ตั้งหมู่บ้านกันตามริมแม่น้ำ ลำคลอง หรือหนองบึงใหญ่ ๆ และตามเส้นทางคมนาคม ทั้งนี้เพื่อประโยชน์แก่การค้าขาย สะดวกแก่การทำมาหากิน การอยู่ริมแม่น้ำลำคลองหรือหนองบึงย่อมจะสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำในทางเกษตรกรรม ทั้งนี้เพราะสังคมชนบทของเราเป็นสังคมเกษตรกรรม ทั้งเป็นประโยชน์ในการทำสวนครัวเล็ก ๆ น้อย ๆ สำหรับครอบครัว และเป็นน้ำกินน้ำใช้ภายในบ้าน

⁹ Peter L. Berger and Brigitte Berger, *Sociology* (New York : Basic Books, 1972), Chapters 1, 8.

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนแบบนี้จึงมักจะมีลักษณะแวดล้อมรอบหนองบึงเหล่านั้น โดยมีไร่นาที่ทำมาหากินอยู่ถัดหมู่บ้านออกไปด้านใดด้านหนึ่งหรือโดยรอบ ภายในชุมชนก็จะประกอบด้วยวัด โรงเรียน และร้านค้าย่อยสักแห่งสองแห่ง ร้านค้าเหล่านี้อาจเป็นทั้งแหล่งขายสินค้า ข้าว-ปลาอาหาร และรับซื้อผลิตผลจากเกษตรกรรมและของป่าด้วย เจ้าของร้านเองก็อาจเป็นชาวไร่-ชาวนาไปพร้อม ๆ กันด้วย ในขณะที่ชาวไร่ชาวนาเองก็จะประกอบอาชีพอื่นเช่นเป็นช่างไม้ ช่างจักสาน ช่างปั้นเครื่องปั้นดินเผาช่างปูน หรือช่างทำเครื่องใช้ไม้สอยอื่น ๆ เช่น เกวียน หรือเครื่องใช้ภายในบ้าน

การจัดตั้งบ้านเรือนในระยะหลัง เมื่อการคมนาคมมีความเจริญก้าวหน้ามาก ก็มีการจัดตั้งบ้านเรือนอยู่ในแปลงไร่แปลงนาของตน หมู่บ้านเช่นนี้ตั้งขึ้นเพื่อความสะดวกในการประกอบอาชีพกสิกรรมและเพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาผืนนาและผลิตผลที่ผลิตขึ้นมาได้ นอกจากนี้ระยะหลังมีการจัดตั้งหมู่บ้านตามริมเส้นทางคมนาคม เช่น เส้นทางรถยนต์หรือรถไฟอีกด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่การขนส่ง และติดต่อกับโลกภายนอก หมู่บ้านอย่างหลังนี้หากมีขนาดใหญ่โตขึ้นก็อาจมีลักษณะเป็นย่านชุมชนหนาแน่น มีอาชีพหลักทางการค้าขาย รับส่งสินค้า และมีชีวิตกลายเป็นเมืองมากขึ้น อันที่จริงหมู่บ้านริมแม่น้ำลำคลองบางแห่งที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมไปด้วย ที่มีขนาดใหญ่มีคนอยู่หนาแน่นได้กลายเป็นชุมชนแบบเมืองไปแล้วเหมือนกัน

ชุมชนในสังคมชนบทอีกประเภทหนึ่งมีการวางแผนชุมชนไว้ล่วงหน้า ซึ่งโดยทั่วไปจัดทำโดยทางราชการส่วนกลาง หรือคนของสังคมเมือง ชุมชนแบบนี้จึงมีการจัดบ้านเรือนเป็นแถวเป็นแนวเป็นสัดส่วน มีทางคมนาคมภายในหมู่บ้านเป็นเส้นตรงเป็นระเบียบเรียบร้อย ชุมชนเหล่านี้ได้แก่ชุมชนที่กรมประมงสร้างหรือกรมชลประทาน การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท หรือ กรมการพัฒนาชุมชนได้จัดตั้งขึ้นในท้องถื่นชนบทของประเทศ ชุมชนเหล่านี้นอกจากจะมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยแล้ว ยังมีบริการสนองความต้องการมากกว่าชุมชนแบบแรก เช่น มีย่านร้านค้า ธุรกิจ มีโรงเรียนขนาดใหญ่ที่ทำการของรัฐเช่น ไปรษณีย์ ตำรวจ หรือสหกรณ์และธนาคารเพื่อการเกษตร มีโรงหนัง โรงละคร นอกเหนือจากวัด ซึ่งมักมีอยู่ในชุมชนแบบแรกโดยทั่วไปอยู่แล้ว

6. ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมชนบทไทย เป็นสังคมเกษตรกรรม กล่าวคือแรงงานหรือคนส่วนใหญ่เกี่ยวข้องอยู่กับเกษตรกรรม กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านอื่น เช่น อุตสาหกรรม

การบริการต่าง ๆ มีอยู่น้อย อุตสาหกรรมที่มีอยู่เป็นกิจกรรมในครอบครัว หรืออุตสาหกรรมขนาดเล็ก ย่อม ชำนาญส่วนใหญ่เป็นเจ้าของที่ดิน ซึ่งมักจะไม่เป็นผืนเดียวกัน¹⁰ มีรายได้จาก เกษตรกรรมและรายได้นอกฟาร์มเป็นจำนวนน้อย มักจะต้องกู้หนี้ยืมสินจากพ่อค้าคนกลางอยู่เป็นประจำ ภาระหนี้สินจึงเปรียบเสมือนไข่เรือรังไม่รู้จักรักษาให้หายหมดไปได้ การออมทรัพย์ใน ชนบทจึงเกือบจะไม่ต้องกล่าวถึงเลย แม้ว่าชาวชนบทจะมีการงานทำอยู่ตลอดปี¹¹ คือ นอกเหนือ จากการเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพหลักแล้ว ชาวชนบทก็จะมีกิจกรรมอื่น เช่น การทำนาปรัง นาข้าวเบา ทำไร่ ซ่อมบ้านเรือน ยุงข้าวหรือเครื่องมือเกษตรกรรม เป็นต้น แต่กระนั้น เนื่อง จากกิจการเหล่านี้ไม่ก่อประโยชน์จอกเงยโดยตรง นักเศรษฐศาสตร์จึงกล่าวว่า มีการว่างงานใน สังคมชนบทมาก

ลักษณะทางเศรษฐกิจของชนบทอีกอย่างหนึ่งคือ การไม่มีอาชีพหลายประเภท เช่น ใน เมือง อาชีพส่วนใหญ่ก็เป็นเกษตรกรรมหรือที่เกี่ยวข้องกัน การซื้อขาย ผลผลิตเกษตร โรงสีข้าว โรงอבק โรงงานทึบอ้อย เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีอาชีพช่างพื้นบ้าน หมอกลางบ้าน และ กรรมกรการเกษตร เป็นต้น

การแบ่งงานในชนบทก็เป็นไปอย่างง่าย ๆ ไม่ชัดเจนเด็ดขาดเหมือนในเมืองคือมีการ แบ่งงานระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก หรือระหว่างเพศ แต่หญิงหรือชายมักจะทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่ กันไป นอกจากนี้ความชำนาญเฉพาะงานในชนบทก็ไม่มากงานการต่าง ๆ ในชนบทใคร ๆ ก็ทำ กันได้ ชาวชนบทจึงมักทำอะไรได้หลายอย่าง เช่น เป็นชาวนาไร่ชาวนา พร้อม ๆ กันการเป็นช่างไม้ ช่างจักสานหรือปั้นหม้อปั้นไหไปด้วย เพราะงานการต่าง ๆ เหล่านั้นไม่ต้องการความชำนาญพิเศษ มากนักทุกคนฝึกอบรมเพียงเล็กน้อยก็สามารถทำได้

ปัญหาทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปได้แก่ การมีที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อยไม่ติดต่อกัน ซึ่ง ไม่เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมเพื่อการค้า ปัญหาเรื่องพ่อค้าคนกลางขูดรีดกดราคาสินค้า ปัญหา

¹⁰ อุทิศ นาคสวัสดิ์. การศึกษาสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจของประชาชนในเขตพัฒนาอำเภอ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ: กรมการพัฒนาชุมชน, 2509).

¹¹ หนังสือที่แสดงถึงการทำงานตลอดปีของชาวชนบทไทยมีหลายเล่ม เช่น William J. Klausner, *Reflection in a Log Pond* (Bangkok: Suksit Siam, 1974); Lorence C. Judd, *Chao Rai Thai* (Bangkok: Suriyaban Publishers, 1977); Konraad Kingshill, *Ku-Daeng: The Red Tomb* (Bangkok: Suriyaban, 1976).

เรื่องหาตลาดขายสินค้าที่ผลิตขึ้นมาไม่ได้ ปัญหาเรื่องไม่มีแหล่งเงินทุน หรือมีบ้างแต่ไม่เพียงพอ ค่าขนส่งแพงเนื่องมาจากมีรถบรรทุกจำนวนน้อย ทางคมนาคมไม่สะดวก เป็นต้น

7. **ลักษณะทางด้านการศึกษา** ชาวชนบทโดยทั่วไปมีระดับการศึกษาต่ำ เพราะคนที่ได้รับการศึกษาไม่กลับมาอยู่ชนบท โรงเรียนในชนบทมีครูและอุปกรณ์การศึกษาน้อยและมีคุณภาพต่ำ ยิ่งกว่านั้นครูยังทำการสอนไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย เนื่องจากต้องไปทำงานอื่น เช่น ทำไร่ทำนาไปด้วย ทั้งนี้เพราะมีเงินเดือนน้อยหรือต้องการมีฐานะดี เพื่อให้สามารถเลี้ยงครอบครัวและส่งเสียลูกหลานให้ได้รับการศึกษาสูงๆ ได้ เพราะครูส่วนใหญ่จะมีค่านิยมทางการศึกษาสูงกว่าชาวชนบททั่วไป นอกจากนั้นการที่ครูสามารถหลีกเลี่ยงงานสอนไปได้มาก เพราะเจ้าหน้าที่ส่วนกลางดูแลไม่ทั่วถึงปล่อยให้ครูชนบททำงานกันไปตามยถากรรม คุณภาพของนักเรียนที่จบประถมศึกษาจึงอยู่ในระดับต่ำ เด็กที่จบประถมศึกษาแล้วไม่นานก็ลืมเรียนหมด มีการตกชั้นซ้ำชั้นมาก มีผู้ประมาณว่าปีละประมาณร้อยละ 22¹²

หลักสูตรการศึกษาโดยทั่วไปมักไม่สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นและความต้องการที่จำเป็นของชาวชนบทในท้องถิ่นต่างๆ ทั้งนี้เพราะหลักสูตรต้องทำไปจากส่วนกลางสำหรับใช้ทั่วประเทศ จึงไม่ตอบสนองความต้องการทางการศึกษาของท้องถิ่นต่างๆ ได้ การศึกษาโดยทั่วไปที่มีอยู่มักเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียนหรือการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งมักจะใช้ประโยชน์ในชีวิตชนบทไม่ได้ และมีเวลายาวนานเกินไป วันทำการเรียนจริงๆ ปีละประมาณ 150 วันเท่านั้น เวลานอกนั้นเป็นวันหยุดเนื่องในโอกาสต่างๆ

การศึกษาที่จำเป็นแก่ชนบทมากคือ การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งได้แก่การฝึกอบรมระยะสั้นต่างๆ ในสาขาอาชีพที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต แต่การศึกษาประเภทนี้ก็มีอยู่น้อย กระทรวงศึกษาเองก็ไม่ได้ให้ความสนใจแก่การศึกษาด้านนี้เท่าที่ควร ทั้งนี้ได้จากการจัดสรรงบประมาณในปี 2514 มีเพียงร้อยละ 6.6 และในปี 2515 มีเพียงร้อยละ 5.6 ของงบประมาณการศึกษาทั้งหมด นอกจากนั้น การศึกษาอาชีพซึ่งมีความจำเป็นแก่การพัฒนาชนบทมาก ก็มีการขยายตัวน้อยมากเมื่อเทียบกับการขยายตัวของโรงเรียนมัธยมสามัญ

¹² อ้างจาก เชิดชาย หล้าหล้า, สังคมวิทยาชนบท (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2519), หน้า 188.

มีผู้วิจัยพบว่าในช่วง 10 ปี ระหว่าง 2499 กับ 2508 อาชีวศึกษาขยายตัวเพียงร้อยละ 35 ขณะที่การมัธยมศึกษาขยายไปถึงร้อยละ 150¹³

8. **ลักษณะทางการเมืองและการปกครอง** สังคมชนบทไทยเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเมืองการปกครองของประเทศ โดยมีกำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิดของนายอำเภอ คอยเป็นหูเป็นตาเป็นมือเป็นเท้าให้กับราชการส่วนกลางในโครงสร้างอำนาจของสังคมนั้น นอกจากจะประกอบด้วยกำนันผู้ใหญ่บ้านแล้ว ก็ยังมีผู้นำคนอื่นในชุมชนรวมอยู่ด้วย เช่น ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนันแพทย์ แพทย์ตำบล ผู้มีฐานะดี ครู และสมภารวัด เป็นต้น คณะกรรมการหมู่บ้านและกำนันมักไม่มีความเป็นตัวของตัวเองมากนัก ไม่มีความกิติริเริ่มของตนเองหรือนโยบายและการเงินของตนเอง ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับราชการส่วนกลาง ซึ่งมีสาขาอยู่ที่อำเภอ หน้าที่ของคณะกรรมการนี้ส่วนใหญ่จึงอยู่ที่การปฏิบัติตามนโยบายหรือการที่ได้รับมอบหมายจากส่วนกลาง รายงานความเป็นไปในหมู่บ้านให้ส่วนกลางได้ทราบ เป็นตัวแทนราษฎรขอความช่วยเหลือด้านต่างๆ จากราชการส่วนกลาง ซึ่งอาจจะให้หรือไม่ก็ได้ ราษฎรหรือคณะกรรมการหมู่บ้านและตำบลไม่มีอำนาจหรืออิทธิพลที่จะบังคับได้

นอกเหนือจากนโยบายและโครงการของส่วนกลางแล้ว กำนันผู้ใหญ่บ้าน อาจเรียกร้องให้ชาวบ้านร่วมมือกระทำการได้ก็แต่เฉพาะเรื่องที่เป็นส่วนรวม¹⁴ นอกจากนั้นแล้ว กำนันผู้ใหญ่บ้านก็จะไม่มีอำนาจอันชอบธรรมที่จะบังคับให้ราษฎรทำงานใด ๆ ได้ งานส่วนรวมที่ชาวบ้านยินดีให้ความร่วมมือด้วยมาก คืองานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและงานที่ส่งผลดีทางวัตถุ คือสามารถมองเห็นและใช้ประโยชน์ได้ ให้ความสะดวกแก่ชีวิต เช่น ถนนหนทาง บ่อน้ำ สะพาน เป็นต้น

โดยปกติชาวบ้านมักจะไม่สนใจกับการเมือง นอกจากได้รับการขอร้องการเมืองกับประชาชนเป็นคนละโลกกัน ชาวชนบทถือว่าการเมืองเป็นเรื่องของคนกรุงคนเมือง ชาวชนบทไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว หรือเข้าไปเกี่ยวข้องให้น้อยที่สุด เพราะเป็นเรื่องที่เข้าใจยาก สลับซับซ้อน คนที่จะเข้ามายุ่งเกี่ยวได้ต้องเป็นคนมีฐานะดี มีความรู้ มีบารมี ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นคนเมือง

¹³ Ralph E. Dakin, *Vocational Education in Thailand: A Brief Survey* (Bangkok: Research and Evaluation Division, USOM Thailand, 1969).

¹⁴ Stephen B. Young, "Thai Northeast Villages: A Non-Participatory Democracy" *Asian Survey*, 8 (November, 1968).

ชาวชนบทเชื่อว่า หากชาวชนบทคนใดเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง ก็จะต้องอยู่ได้ไม่นาน เพราะบารมีไม่ถึงพอก็จะต้องล้มเหลว

การลงคะแนนเลือกตั้งของชาวชนบทมักไม่ถือพรรคการเมืองที่ผู้สมัครสังกัด แต่ถือเอาลักษณะส่วนบุคคล หรือความสนิทสนมชอบส่วนบุคคลเป็นหลัก ชาวชนบทโดยทั่วไปมักจะยังไม่เห็นความสำคัญของคะแนนเสียงที่ลงไป เพราะจากประสบการณ์ไม่เคยได้ประโยชน์จากผู้แทนราษฎร จะเห็นหน้าผู้แทนก็เฉพาะในฤดูเลือกตั้งเท่านั้น

เกี่ยวกับการปกครองนั้น ชาวชนบทเชื่อว่าตนเองมีหน้าที่ให้ความร่วมมือเชื่อฟังคำสั่งของทางราชการ ข้าราชการเป็นเจ้านาย จึงต้องเชื่อฟังจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากมีเหตุจำเป็นจริงๆ และจะไม่รบกวนเรียกร้องนอกจากจำเป็นจริงๆ เช่นเดียวกัน เช่น ตอนประสบอุทกภัยวาตะภัยใหญ่ๆ เป็นต้น

9. ลักษณะสุขภาพอนามัย แม้ว่าชาวชนบทจะอยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ สูดอากาศบริสุทธิ์ แต่โรคนัยไข้เจ็บในชนบทก็มีมาก ชาวชนบทมักไม่มีความรู้หรือเข้าใจหรือสนใจเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยมากนัก ชาวชนบทมักจะไม่สามารถเชื่อมโยงระหว่างอาคาร บ้านเรือนที่ไม่ถูกสุขลักษณะกับโรคนัยไข้เจ็บได้ อาหารกตัญญู บ้านเรือนกตัญญู ตลอดจนเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย จึงมักไม่ได้รับการเอาใจใส่รักษาความสะอาดอย่างเพียงพอ มักจะไม่คุ้นกับการใช้ส้วมซึม หรือการใช้เวลาพักผ่อนหย่อนใจเพื่อสุขภาพอนามัยมักจะทำคอตกสัตว์ไว้ ใต้ถุนบ้านเพื่อสะดวกแก่การดูแลป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ

ปัญหาเรื่องสุขภาพอนามัยเกี่ยวข้องกับสภาพและปัญหาคำนอื่นด้วย เช่น ไม่สามารถจะมากังวลเรื่องอาหารถูกสุขลักษณะได้ เพราะไม่มีทางเลือก ถ้าไม่กินอาหารที่มีอยู่ก็อดตาย เป็นต้น นอกจากนั้น ชาวบ้านไม่นิยมส้วมซึม ไม่ใช้ส้วม หลายชุมชนเนื่องมาจากสาเหตุที่อึดอัดขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้ จึงไม่สามารถจะนำมาใช้กับส้วมได้

10. ลักษณะทางเทคนิควิทยา เครื่องไม้เครื่องมือที่ชาวชนบทมีอยู่มักจะเกี่ยวข้องกับการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการจับสัตว์ป่าสัตว์น้ำเพื่อการครองชีพ รวมทั้งเครื่องใช้เครื่องประดับในบ้านเรือน สิ่งต่างๆ เหล่านี้มักจะมีลักษณะต่างๆ ไม่สลับซับซ้อนแต่อย่างใด นั่นคือประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของเครื่องมือเครื่องใช้เหล่านั้นก็มักจะค่อยลงไปด้วย เมื่อเปรียบเทียบกับของที่มีอยู่ในเมือง

พาหนะสำหรับสัญจรไปมา เส้นทางคมนาคมก็ล้วนแต่เป็นสิ่งประดิษฐ์ง่าย ๆ หรืออยู่ในสภาพที่ไม่สะดวกเหมือนในเมือง ที่กล่าวนี้รวมถึงเส้นทางสัญจรภายในหมู่บ้านหรือระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอกด้วย

11. ลักษณะทางสันตนาการ ชาวชนบทมักทำงานไปสนุกสนานไปด้วย ในชุมชนชนบท มักมีงานพิธี งานประจำปี ตรุษสงกรานต์ ซึ่งเป็นโอกาสที่เขาคouldได้ร่วมสนุกสนานกันอยู่เป็นประจำ การลงแขกทำงานมักมีการเล่นรวมอยู่ด้วย ในงานพิธีต่าง ๆ เช่น โขนจุกบวชนาค แต่งงาน ทำบุญบ้านหรืองานศพ มักจะมีหรรสพสมโภชทำให้ชาวชนบทได้มีโอกาสร่วมสนุกสนานไปด้วยนอกจากนั้นชาวบ้านจะเลือกฟังรายการวิทยุที่เป็นนิยาย ละคร หมอลำหรือเพลง เป็นต้นด้วย ชาวชนบทจึงเป็นคนที่ชอบหาความสนุกสนานอยู่เสมอ ซึ่งอาจจะสะท้อนให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่น อันเป็นเครื่องสนับสนุนภาวะการณเช่นนั้นในสมัยก่อนก็ได้

การเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทไทย

สังคมชนบทไทยก็เหมือนกับสังคมด้อยพัฒนาทั่วไป หรือส่วนด้อยพัฒนาของแหล่งเสื่อมโทรมในเมือง หรือหมู่บ้านในเขตเมืองทั่วไป ที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นแต่การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปอย่างช้า ๆ ที่ละเล็กละน้อย จนบางคนเข้าใจว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในสังคมหรือชุมชนแบบนี้ ถ้าจะทำให้มองเห็นได้จริง ว่าชุมชนแบบนี้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เราจะต้องเปรียบเทียบภาวะของชุมชนแบบนี้ในช่วงเวลาที่ยาวนานพอควร จึงจะทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงชัดเจน

อนึ่ง การเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบทก็เช่นเดียวกับลักษณะของสังคมชนบทที่กล่าวมาข้างต้น มีหลายแง่หลายมุม แต่ละแง่แต่ละด้านต่างก็มีรายละเอียดมากมายซึ่งบทความสั้น ๆ นี้ไม่อาจครอบคลุมได้หมด ดังนั้น บทความนี้จะคัดเลือกแต่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและเด่นของแต่ละด้าน โดยอาศัยลักษณะทั้งสิบเอ็ดประการเป็นหลัก

1. การเปลี่ยนแปลงด้านประชากร ด้านนี้ได้กล่าวไปบ้างแล้ว เมื่อตอนที่กล่าวถึงลักษณะทางด้านประชากรของสังคมชนบทไทย แต่กระนั้นก็จะเพิ่มเติมอีกเล็กน้อย กล่าวคือแม้ประชากรชนบทจะเพิ่มจำนวนขึ้นโดยธรรมชาติ แต่ไม่ได้เพิ่มมากและรวดเร็วเหมือนในเมือง ซึ่งมีทั้งการเพิ่มโดยธรรมชาติและ การอพยพจากชนบทเข้าเมือง ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากสาเหตุ

ใหญ่สองประการคือ อัตราเกิดและอัตรายายของชาวชนบทยังมีขนาดเล็กเกินไป เพราะความเจริญทางทันตศัลยกรรม การแพทย์สมัยใหม่ และการวางแผนครอบครัวยังไม่เข้าไปถึง จึงทำให้อัตราเพิ่มของประชากรไม่สูง และประการที่สอง คนในวัยทำงาน (อายุ 15 ถึง 64 ปี) มักจะอพยพโยกย้ายเข้าไปทำงานในเมือง ทั้งอพยพชั่วคราวและอพยพถาวร ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสาเหตุผลักดันเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ดินฟ้าอากาศไม่อำนวยในการประกอบอาชีพกสิกรรม และสาเหตุดึงดูดของสังคมเมืองที่ชาวชนบทคิดว่าโอกาสหารายได้มีดีกว่าด้วย จึงทำให้การเพิ่มประชากรโดยธรรมชาติถูกตัดทอนลงไป ผลตามมาอย่างหนึ่งก็คือ ในสังคมชนบทจะมีเด็กและคนชรามากขึ้น นอกจากนั้น ขนาดของครอบครัวก็มีแนวโน้มที่จะเล็กลง เพราะความจำเป็นที่จะใช้แรงงานมากในสังคมเกษตรลดน้อยลงไป และโอกาสที่หญิงชายจะอยู่พร้อมหน้ากันก็น้อยลงด้วย

2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม ที่เห็นได้ชัดอย่างหนึ่งคือ สังคมชนบทมีองค์การทางสังคมรูปต่าง ๆ เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะที่เรียกว่ากลุ่มหรือคณะกรรมการต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะสังคมยิ่งจำเริญมากขึ้นเท่าใด องค์การทางสังคมก็ย่อมจะต้องมีมากขึ้นเพียงนั้น (กล่าวตามเหตุผลของทัวแบบเรื่องการจำแนกแจกแจงโครงสร้าง หรือ Structural Differentiation Model)¹⁵ กลุ่มหรือคณะกรรมการเหล่านี้ส่วนใหญ่ทางราชการจะมีส่วนสนับสนุนให้จัดตั้งขึ้น ไม่ใช่ด้วยความริเริ่มของชาวบ้านเองเพราะเห็นประโยชน์ สิ่งที่ตามมาพร้อมกันนี้ก็คือ การแบ่งแยกงานกันในกลุ่มชาวบ้านโดยเฉพาะผู้นำท้องถิ่น เพราะแต่ละคนจะมีตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ กัน เช่น ประธานกลุ่มหรือคณะกรรมการ เลขานุการและกรรมการ สิทธิและหน้าที่ในแต่ละตำแหน่งจะตามมากับคุณสมบัติกิจกรรมของบุคคล กลุ่มและคณะกรรมการจะมีหลายด้าน เช่น เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง การปกครอง และศาสนา เป็นต้น ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มนอกเหนือจากครอบครัวก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย แม้จะมีระดับต่ำกว่าของชาวเมืองก็ตามเช่น มีการใช้หลักเหตุผลมากขึ้น มีเป้าหมายแห่งการติดต่อกันแน่นอนขึ้น ความอบอุ่นเป็นกันเองจะลดลง การแข่งขันกันระหว่างกลุ่มหรือคณะกรรมการจะเพิ่มขึ้น ในขณะที่ความซื่อสัตย์สุจริตและการไว้น้ำใจเชื่อใจจะลดลง

3. การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม ในด้านวัฒนธรรมทางที่ไม่เป็นวัตถุการเปลี่ยนแปลงมองเห็นได้ยากและโดยปกติเปลี่ยนแปลงได้ช้า แต่ก็มีเปลี่ยนแปลงไป แม้ใน

¹⁵ Neili Smelser, *Social Change in the Industrial Revolution* (Chicago: The University of Chicago Press, 1959).

ชุมชนชนบทจะคงมีวัฒนธรรมเด่นเพียงวัฒนธรรมเดียวต่อไป วัฒนธรรมของชนหมู่น้อย (ถ้ามี) มีแนวโน้มที่จะได้รับการยอมรับมากขึ้น ความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาและประเพณีค่อย ๆ เจือจางลง เนื่องจากการไหลบ่าของวัฒนธรรมเมืองเข้าไปในชนบทตามเส้นทางคมนาคม หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ วิทยุ ที่ชาวชนบทได้อ่าน ชมและได้ยินมากขึ้น ค่านิยมต่าง ๆ ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป เช่นหัวหน้าครอบครัวมีอำนาจน้อยลง คนเฒ่า คนแก่ลดความสำคัญลง ในขณะที่ผู้หญิงและเด็ก ๆ ค่อยมีอำนาจและเป็นอิสระมากขึ้น ค่านิยมอื่น ๆ ก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน โดยทิศทางของการเปลี่ยนแปลงมุ่งไปทางค่านิยมของเมือง แต่ก็ยังคงอยู่ในระดับต่ำ การเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมทางวัตถุมีมากกว่าและเด่นกว่าทางด้านที่ไม่ใช่วัตถุ แต่กระนั้นก็ดี การเปลี่ยนแปลงในด้านนี้ก็ยังไม่มีมากนักและอัตราของการเปลี่ยนแปลงก็ยังอยู่ในระดับต่ำเมื่อเทียบกับเรื่องเดียวกันในสังคมเมือง อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุจะได้กล่าวเพิ่มในหัวข้ออื่นต่อไป

4. การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมจิตวิทยา เราพอมองเห็นได้ว่า ในสังคมชนบทไทยทุกวันนี้ มีการเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคลอยู่บ้าง แม้จะไม่มากนักและเชื่องช้ากว่าทางด้านวัตถุ เนื่องจากฐานะทางเศรษฐกิจพอจะกระตือรือร้นขึ้นมาบ้าง ระดับการศึกษาทั้งทางการและไม่เป็นทางการมีแนวโน้มสูงขึ้น ประกอบกับการที่มีสมัครพรรคพวกบางคนสามารถเป็นเจ้าของและใช้ประโยชน์จากเทคนิควิทยาใหม่ ๆ เช่น เครื่องมือเกษตรกรรมบางอย่าง เครื่องจักรเครื่องกลอื่น ๆ อย่างได้ผล รวมทั้งประสิทธิภาพของการบำบัดรักษาโรคด้วยความรู้จากแพทย์แผนปัจจุบัน ทำให้ชาวชนบทมีความมั่นใจกล้าได้กล้าเสีย กล้าเสี่ยงในการลงทุนและยินดีรับนวัตกรรมมากขึ้น ความเชื่อถือโชคลางมีระดับต่ำลง มีศรัทธาในชีวิตและความพยายามของตนมากขึ้น สื่อสารมวลชนและการติดต่อโรคภายนอกได้สะดวกขึ้น ทำให้โลกทัศน์ของเขากว้างขวางออกไปทำให้เข้าใจบทบาทหน้าที่ของผู้อื่นมากขึ้น รู้มากขึ้นว่าพวกเขาไม่ได้เป็นเทพเจ้ามาจากสวรรค์อะไร จึงไม่จำเป็นต้องรับคำสั่งหรือรับปากโดยง่ายเหมือนแต่ก่อน แต่ตรงกันข้าม ชาวชนบทบางแห่งถึงกับเรียกร้องเอาสิทธิ และบริการอันควรที่เขาจะได้รับด้วย นั่นคือเขามีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้นด้วย

5. การเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยา ส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยาของชนบทเกี่ยวข้องกับระดับของเทคนิควิทยาด้วย กล่าวคือ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเทคนิค

วิทยาในชนบท ทำให้การปรับตัวของชาวชนบทให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้ดีขึ้น นั่นคือในขณะที่สมัยก่อนการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนมักจะเลือกตั้งตามริมหนองคลองบึง แต่ในปัจจุบันยังจะต้องคำนึงถึงการคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่นด้วย เพราะชาวชนบทในปัจจุบันจะต้องพึ่งพาอาศัยโลกภายนอกมากขึ้น เส้นทางคมนาคมจึงมีความสำคัญยิ่งขึ้น หากมีทางเลือกได้ชาวชนบทจึงจะเลือกตั้งถิ่นฐานที่ได้ประโยชน์ทั้งสองประการนี้ เมื่อความรู้ทางเทคนิควิทยามีมากขึ้น เครื่องไม้เครื่องมือก้าวหน้าขึ้น เขาจึงใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น

ลักษณะการตั้งหมู่บ้านในระยะหลังอีกประการหนึ่งคือ การตั้งบ้านเรือนอย่างมีแบบแผนล่วงหน้ามีมากขึ้นกว่าเดิม รวมทั้งการตั้งบ้านเรือนกระจุกกระจายอยู่ตามท้องไร่ท้องนาของชนด้วย แต่กระนั้นก็ดี การติดต่อกับโลกภายนอกก็ยังมีมากกว่าสมัยก่อนด้วยเหตุผลข้างต้นพร้อมกันนั้น ชุมชนแบบเมืองก็ค่อย ๆ ขยายตัวและบริการกว้างขวางออกสู่ชนบท ที่เห็นได้ชัดที่สุด คือสื่อสารมวลชนรูปต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ รวมตลอดถึงบริการขนส่ง และบริการของรัฐที่มีเพิ่มทวีขึ้นทั้งปริมาณและบริเวณการให้บริการ

ในชุมชนชนบทขนาดใหญ่เอง ก็จะมีบริการสาธารณะกว้างขวางขึ้นกว่าเดิม เช่น มีตลาดร้านค้า จำนวนวัด ที่ทำการรัฐบาลเช่น ไปรษณีย์ ตำรวจ สหกรณ์ ธนาคารเพื่อการเกษตร ขนาดโรงเรียนที่ใหญ่ขึ้นและระดับสูงขึ้น พร้อมทั้งจำนวนโรงเรียนอาจเพิ่มขึ้นด้วย นอกจากนั้น อาจมีบริการเพื่อความบันเทิง เช่น โรงภาพยนตร์หรือภาพยนตร์เร่ บริการสันทนาการ เช่น สนามกีฬาของโรงเรียนและหมู่บ้าน กลุ่มสันทนาการของเด็กหนุ่มสาว เป็นต้น

6. การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ มีหลายด้านด้วยกัน *ประการแรก* ทางด้านเทคนิควิทยาและการศึกษา ชาวชนบทใช้ประโยชน์จากเทคนิควิทยาสมัยใหม่มากขึ้น โดยเทคนิควิทยาเหล่านี้มาจากราชการเป็นส่วนใหญ่ สื่อมวลชน และพ่อค้าเป็นผู้นำมาให้ ส่วนทางด้านการศึกษา นั้น อย่างน้อยก็ในแง่ปริมาณก็มีเพิ่มขึ้น เช่น การประถมศึกษาก็ได้ขยายไปถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 ในโรงเรียนชนบทเป็นจำนวนมาก การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการหรือนอกกระบบโรงเรียน ในรูปของการฝึกอบรมอาชีพหรือเพื่อประโยชน์ของอาชีพต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เช่น เกี่ยวกับเกษตรสมัยใหม่ การเลี้ยง ไก่ ปลา วัว ควาย การจัดสวนและอุตสาหกรรมในครัวเรือนอื่น ๆ เช่น การเลี้ยงและทอผ้าไหมในภาคอีสาน เป็นต้น

ประการที่สอง มีแนวโน้มในการที่จะทำให้การเกษตรเป็นไปเพื่อการค้าแทนการเกษตรเพื่อบริโภคมีมากขึ้น สิ่งก็ตามมาพร้อมกันนี้คือ ถ้าไม่ชวนช่วยขยายไร่ นาให้มีขนาดใหญ่โตขึ้นก็จะต้องมีการปรับปรุงที่ดินให้สามารถผลิตผลได้มากขึ้น โดยการไ้ปุ๋ยเคมีและปุ๋ยธรรมชาติ การใช้เครื่องมือที่ทันสมัยขึ้นหรือเครื่องมือคั้งเดิมแต่ปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพขึ้น การคัดเลือกพันธุ์ที่ดี การใช้ประโยชน์จากระบบชลประทานการปลูกพืชหมุนเวียน หรือการทำไร่นาหลาย ๆ ครั้งในหนึ่งปี เป็นต้น¹⁶

ประการที่สาม ความชำนาญงานเฉพาะอย่าง (specialization) ในชนบทไทยของเรายังมีไม่มากนัก แต่ก็ต้องยอมรับกันว่าเมื่ออยู่ ดังเช่น บางคนทำไร่อ้อยบางคนทำไร่ปอ บางคนเลี้ยงสัตว์ (ปศุสัตว์เพื่อการค้า) บางคนทำสวนผลไม้และบางคนมีรถแทรกเตอร์ไว้รับจ้างไถนา ไร่ให้กับผู้อื่นอย่างเดียว เป็นต้น แม้ขณะนี้จะยังไม่มียมาก แต่ก็มีแนวโน้มว่าจะมีมากขึ้นในอนาคต หากบรรยากาศหรืออุคมการทางเศรษฐกิจและการเมืองคงเป็นแบบทุนนิยมต่อไป

ประการที่สี่ และจะพูดเป็นประการสุดท้ายคือ การเพิ่มทุนในการทำเกษตรกรรม การเกษตรสมัยใหม่จำต้องใช้ทุนมากขึ้น ชาวนาชาวไร่ในชนบทจึงต้องแสวงหาทุนรอนมาใช้จายมากขึ้น นำมาซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นบ้าง ซื้อพืชพันธุ์ เครื่องจักรกล จ้างแรงงานและปุ๋ย เป็นต้น แม้บริการด้านการเงิน เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตร เงินทุนหมุนเวียนของทางราชการบางแห่ง เช่น กรมการพัฒนาชุมชน สหกรณ์ กลุ่มชลประทานราษฎร์ เป็นต้น แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับความต้องการของชาวชนบท จึงยังต้องพึ่งพ่อค้าคนกลาง พ่อค้าคนกลางยังคงมีความสำคัญอยู่ เพราะการกู้ยืมแม้จะมีดอกเบี้ยหรือผลตอบแทนแพงกว่า แต่ก็ไม่มีพิธีตรองมาก ชาวบ้านไม่ต้องพินอบพิเทาเท่ากับเวลาไปติดต่อกับทางราชการ เหล่านี้เป็นเหตุผลบางประการที่ทำให้บริการของรัฐไม่เป็นที่นิยมสัของพ่อค้าคนกลางยังไม่ได้

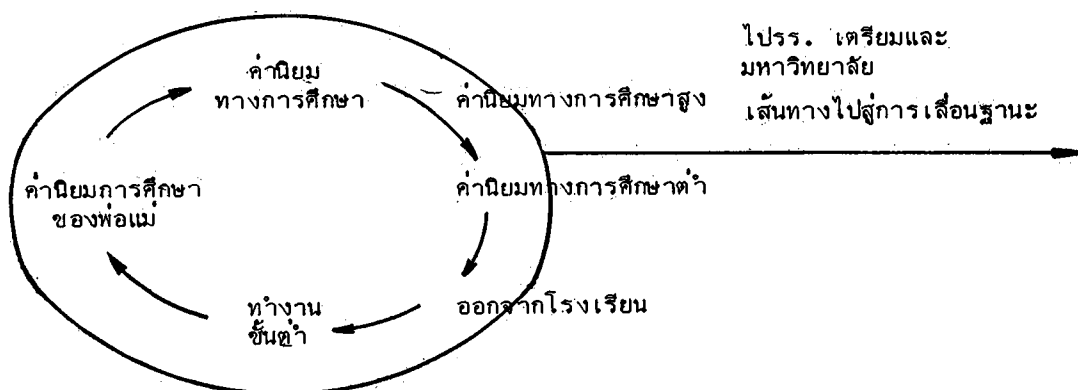
ที่กล่าวมานั้นจะเห็นว่า ในด้านเศรษฐกิจ ชาวชนบทที่เป็นชาวไร่ชาวนาไม่ได้เป็นเพียงชาวนาชาวไร่ที่ผลิตเพื่อให้พอกินพอใช้ของตนเองเท่านั้น หรือ ไม่ได้เป็นเพียงผู้ผลิต (producer) เท่านั้น แต่ชาวนาชาวไร่ได้กลายมาเป็นผู้ซื้อ (purchaser) ที่สำคัญเพิ่มมากขึ้นทุกที และเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวไร่ชาวนากับพ่อค้าจึงมีมากขึ้น

¹⁶ คุรยงานของผู้เขียนเกี่ยวกับการทดลองทางเกษตรกรรมที่บ้านท่าสว่างจังหวัดสุรินทร์ในวารสารสังคมศาสตร์ (ตุลาคม 2520).

7. การเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษา แม้ระดับการศึกษาในระบบโรงเรียนของชนบทจะสูงขึ้น (เรียกว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางด้านนี้เหมือนกัน) แต่การศึกษาด้านนี้ก็ยังไม่เป็นประโยชน์กับชีวิตชนบท ประกอบกับการที่ผู้จบประถมศึกษาในชนบทไม่ได้ใช้ประโยชน์จากความรู้ที่ได้รับจากโรงเรียน มิช้ามินานเขาก็จะหลงลืมสิ่งที่เขาเรียนมาจนหมด นอกจากนั้น ทางราชการยังไม่มีโครงการ “ศึกษาต่อเนื่อง” ให้กับชาวชนบทอย่างพอเพียงอีกด้วย สถานการณ์จึงส่งเสริม การลืมของชาวชนบทมากยิ่งขึ้น การมีระดับการศึกษาที่สูงขึ้นจึงไม่ช่วยชาวชนบทมากนัก

สำหรับการศึกษาระบบนอกโรงเรียน เช่น การฝึกอบรมวิชาชีพต่างๆ ที่เป็นบริการของทางราชการหรือองค์การอาสาสมัครและบริษัทการค้าต่างๆ ได้ให้เพิ่มขึ้นนั้นแม้จะช่วยการประกอบอาชีพของชาวชนบทได้บ้าง แต่ก็ยังไม่พอแก่ความต้องการและยังไม่ทั่วถึง ประกอบกับความเจริญทางด้านการศึกษาที่คนเมืองและพ่อค้าคนกลางได้รับมีปริมาณมากกว่ากันมากทั้งระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน ทำให้ความรู้ ความคิดของชาวชนบทยังต่ำต่ำกว่าชาวเมืองและพ่อค้าคนกลางอยู่มาก สรุปว่าช่องว่างระหว่างชาวเมืองกับชาวชนบทด้านการศึกษานั้นเพิ่มมากยิ่งขึ้น แม้การศึกษาในชนบทจะมีการเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม

นอกจากนั้น โอกาสทางการศึกษาของชาวชนบทยังคงมีน้อยกว่าชาวเมืองหรือคนชั้นสูง ชาวเมืองยังคงใช้เวลาในโรงเรียนได้มากกว่า (เรียนสูงกว่า) ถ้าเด็กชนบทได้มีโอกาสมาเรียนร่วมกันกับเด็กในเมืองเด็กชาวเมืองจะยังคงได้คะแนนดีกว่า เข้าร่วมกิจกรรมนอกหลักสูตรได้มากกว่า ไม่ต้องถูกดัดกระเบียบเท่าเด็กบ้านนอก เป็นต้น ทั้งนี้เพราะระบบการศึกษายังคงมุ่งบริการชาวเมือง ควบคุมและบริหารโดยชนชั้นกลางหรือชั้นสูงของชาวเมือง ครูหรือครูของครูเป็นชาวเมืองหรือคนชั้นสูง ใช้หลักเกณฑ์ของชาวเมืองในการประเมินผลความสำเร็จ แพร่ความรู้และค่านิยมของคนชั้นกลางหรือชั้นสูง บางวิชามีค่าใช้จ่ายสูงชาวชนบทไม่สามารถจะรับภาระได้ อาจเป็นด้วยสาเหตุเหล่านี้และสาเหตุอื่น จึงทำให้ชาวชนบทมองเห็นคุณค่าของการศึกษาไม่มากนักหรืออย่างน้อยก็ต่ำกว่าชาวเมือง จึงไม่ได้รับกระแสการกระตุ้นส่งเสริมให้เรียนสูงๆ ใช้เวลาอยู่ในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษานานๆ ชาวชนบทจึงยังคงตกอยู่ในวัฏจักรแห่งความชั่วร้าย (vicious circle) กัน

ยิ่งกว่านั้น เด็กของคนเมืองหรือชนชั้นกลางและชั้นสูงยังปรับตัวให้เข้ากับโรงเรียนได้ง่ายกว่าเด็กชนบท เพราะพ่อแม่คนชั้นกลางมีการศึกษาสูง จึงสามารถบอกกับลูกได้ว่า สภาพโรงเรียนไม่ใช่ของแปลกอะไร เขามองเห็นคุณค่าของการศึกษามาก แล้วถ่ายทอดค่านิยมอันนี้ให้กับลูก สนับสนุนความเห็นของครู ส่งเสริมและสรรเสริญสัมฤทธิ์ผลด้านการศึกษาของลูก สามารถช่วยงานของลูกที่ยากๆ ได้ ด้วยเหตุผลเหล่านี้ ลูกของชาวเมืองหรือชนชั้นกลางและชั้นสูงจึงสามารถที่ฝ่าวัฏจักรอันชั่วร้ายออกไปได้ ทอดทิ้งชาวชนบทไว้เบื้องหลัง ช่องว่างระหว่างการศึกษาของชาวชนบทและชาวเมืองจึงกว้างออกไปทุกที (ช่องว่างทางเศรษฐกิจก็ตกอยู่ในสภาพที่ไม่ต่างกันมากนัก)

กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษามักจะล้าหลังส่วนอื่นของสังคมโรงเรียนชนบทจะล้าหลังโรงเรียนในเมืองนับเป็นสิบ ๆ ปี การศึกษาในชนบทจึงอยู่ในลักษณะได้หลังโรงเรียนในเมืองทุกด้าน

8. การเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครอง มีการเปลี่ยนแปลงในด้านนี้ในชนบทหลายด้านด้วยกัน

ประการแรก ราชการส่วนกลางจัดให้มีบริการต่างๆ ในชนบทมากขึ้น เพิ่มเจ้าหน้าที่ที่แนะนำเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงพัฒนาในชนบทมากขึ้น เช่น พัฒนาการ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร อนามัย หน่วยพัฒนาเคลื่อนที่ของทหาร เป็นต้น

ประการที่สอง ทางราชการได้เผยแพร่ข่าวสาร ความรู้ที่จำเป็นแก่ชาวชนบทมากขึ้น มีการฝึกอบรมทางด้านต่าง ๆ เช่น ผู้นำท้องถิ่น กรรมการพัฒนาท้องถิ่น กรรมการสภาตำบล เป็นต้น ข่าวสารส่งผ่านทางสื่อสารมวลชน เช่น วิทยุ หนังสือพิมพ์ และทางกำนันผู้ใหญ่บ้านและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ทำงานอยู่กับประชาชน เช่น พัฒนาการ เป็นต้น

ประการที่สาม มีการจัดสร้างหรือพัฒนาสาธารณสมบัติมากขึ้น เช่น ถนนหนทาง สำหรับการคมนาคม บ่อน้ำ สะพาน โรงเรียน เป็นต้น

ประการที่สี่ มีการสนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักสิทธิและหน้าที่เป็นพลเมืองของการปกครองระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น จนทำให้ประชาชนบางชุมชนหรือบางกลุ่มตื่นตัว เรียกร้องขอความช่วยเหลือใช้ประโยชน์จากโครงการช่วยเหลืออย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยมากขึ้น

ประการที่ห้า ส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มองค์กรหรือคณะกรรมการต่าง ๆ ในชนบทมากขึ้น เพื่อให้การปกครองในท้องถิ่นเป็นไปด้วยดีมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น อันจะเป็นการแผ้วทางไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นชนบท

ประการที่หก หน่วยการปกครองท้องถิ่นที่มีอยู่แล้ว ก็ได้มีการกระตุ้นเตือน ส่งเสริมให้ปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น จนประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น แต่ก็ยังไม่กระฉับกระเฉงนัก พร้อมทั้งได้มีการฝึกอบรมผู้นำเหล่านี้เป็นพิเศษด้วย

ประการที่เจ็ด ทางราชการส่วนกลางได้เพิ่มองค์การของส่วนกลางที่มีหน้าที่ทำงานกับชาวชนบทมากขึ้น เช่น กรมการพัฒนาชุมชน สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท หน่วยพัฒนาเคลื่อนที่ของทหาร กรมส่งเสริมการเกษตร เป็นต้น องค์การเหล่านี้ มักใช้วิธีการทำงานแบบร่วมมือกันกับชาวบ้าน (Non-Directive Approach)¹⁷ แทนที่จะมีองค์การที่ทำงานแบบสั่งการ (Directive Approach) ที่มีอยู่เดิม แต่อย่างเดียวนั้น เช่น กรมการปกครอง (กรมมหาดไทยเดิม) กรมสรรพากร และกรมสรรพสามิต เป็นต้น

ประการสุดท้าย ทางราชการส่วนกลางได้พยายามที่จะปรับโครงการช่วยเหลือให้เข้ากับความต้องการของชาวชนบทมากขึ้น เช่น โครงการวางแผนครอบครัว โครงการชลประทานราษฎร์

¹⁷ ผู้สนใจวิธีทำงานแบบชนศึกษาเพิ่มเติมได้จาก ศัญญา ศัญญาวิวัฒน์, *Non - Directive Approach* ในงานพัฒนาชุมชน (กรุงเทพฯ : แพรวพิตยา, 2514).

โครงการปฏิรูปที่ดิน การจัดสรรที่ดิน การฝึกอบรมสตรี (เช่น ที่ตำบลดอกคำใต้และที่อื่นอีกมากมาย) โครงการเด็กก่อนวัยเข้าโรงเรียนและโครงการฝึกเยาวชน เป็นต้น

กระนั้นก็ดี การเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครองในชนบทยังอยู่ในระดับต่ำ ชาวชนบทยังคงไม่ค่อยตื่นตัวทางการเมืองมากนัก จึงยังไม่ได้เข้ามาร่วมมือในกระบวนการตัดสินใจของชุมชนเท่าที่ควร โครงการช่วยเหลือของทางราชการยังไม่มีประสิทธิภาพ เพราะผู้ได้รับประโยชน์จากการช่วยเหลือส่วนใหญ่มิใช่คนที่ต้องการความช่วยเหลือนั้นอย่างแท้จริง แต่ไปตกอยู่กับพวกที่มีฐานะดีหรือค่อนข้างดีอยู่แล้ว แต่กระนั้นเราก็คงกล่าวได้ว่า มีการเปลี่ยนแปลงในด้านนี้อยู่บ้าง

9. การเปลี่ยนแปลงทางด้านสุขภาพอนามัย บริการของรัฐด้านอนามัยและสาธารณสุขให้กับชนบทมีมากขึ้นกว่าเดิม บริการเหล่านี้ได้แก่โครงการอนามัยชนบท โครงการฉีดวัคซีนทั่วประเทศเพื่อเป็นการกำจัดยุงอันเป็นพาหะของไข้จับสั่น การจัดตั้งสถานีอนามัยระดับต่างๆ เช่น ตำบลและอำเภอ โครงการยาตำราหลวงให้ชาวบ้านได้ซื้อยาราคาถูกแต่มีคุณภาพ การส่งเสริมให้ชาวบ้านขุดบ่อน้ำบาดาลเพื่อหาน้ำสะอาดไว้ดื่มและใช้ การส่งเสริมสวมหมวกและสวมซิมในหมู่บ้านชนบท การส่งเสริมให้ชาวบ้านรักษากันเรือน เสื้อผ้าให้สะอาด การส่งเสริมให้ชาวบ้านกินอาหารและรักษาอาหารให้ถูกสุขลักษณะ การให้ความรู้เกี่ยวกับการพักผ่อนหย่อนใจหรือสันทนาการ โดยเฉพาะเด็กหนุ่มสาวและผู้ที่อยู่ในวัยทำงาน เพื่อให้รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ในการรักษาสุขภาพอนามัย นอกจากนี้ยังมีหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ของโรงพยาบาลในเมืองต่างๆ ออกให้บริการทางแพทย์แก่ชาวชนบท โดยการนำและพระกรุณาของสมเด็จพระราชชนนีฯ และประการสุดท้าย โครงการสร้างโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช จะช่วยให้บริการของรัฐเข้าถึงชาวชนบทมากขึ้น

บริการเหล่านี้ ประกอบกับความเจริญและการเปลี่ยนแปลงทางด้านอื่น เช่น การขนส่ง การคมนาคม เทคโนโลยีวิทยา เศรษฐกิจ การศึกษาและการเมืองการปกครอง ทำให้การเปลี่ยนแปลงทางด้านสุขภาพอนามัยของชาวชนบทมีมากขึ้นและเป็นไปในทางดี แต่กระนั้นก็ตาม บริการด้านอนามัยและสาธารณสุขของรัฐก็เหมือนกับบริการด้านอื่น มักจะตกอยู่กับแก่คนที่มีฐานะดีอยู่แล้ว ไม่ได้ทั่วถึงคนยากจนทั่วๆ แม้แต่โครงการวางแผนครอบครัว ซึ่งคนที่มีฐานะดี มีการศึกษาดี ใกล้ชิดกับคนชั้นสูง หรือข้าราชการ คนเมือง จึงจะได้รับประโยชน์ คนจนทั่วไปจึงยังคงมี

สุขภาพอนามัยไม่ดี ไม่แข็งแรง เจ็บป่วยเป็นโรค อายุสั้น มีครอบครัวใหญ่กว่าคนรวยหรือผู้มีการศึกษาทั่วไป

สรุปว่า มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสุขภาพอนามัยในชนบท อันสืบเนื่องมาจากการบริการของรัฐอันมากมาย แต่ยังไม่แน่ว่าชาวบ้านชนบทจะตระหนักในสำคัญของเรื่องนี้ด้วยตนเอง จะชวนชววยไปหาแพทย์สมัยใหม่หรือยังจะไปหาหมอตำแย หมอกลางบ้านอยู่ต่อไป ที่แน่นอนก็คือ ผู้มีฐานะดี มีการศึกษาดีจะเป็นผู้ตระหนักในเรื่องนี้และได้รับประโยชน์จากการบริการของรัฐ

10. การเปลี่ยนแปลงทางเทคนิควิทยา ได้กล่าวมาพอถึงเรื่องนี้มีมาหลายหนหลายตอนแล้วในหัวข้อต่าง ๆ เป็นการแน่นอนว่า มีการเปลี่ยนแปลงด้านนี้ในชนบท และโดยปกติการเปลี่ยนแปลงด้านนี้จะไปได้เร็วกว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือศาสนา¹⁸ แต่กระนั้นก็ตาม ความเจริญทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของสังคมชนบทมีอยู่มาก จึงไม่อาจกล่าวได้ว่า ความเจริญทางวัตถุก้าวหน้ากว่าความเจริญทางสังคมและศาสนาไปได้ ความเจริญทางด้านวัตถุของสังคมชนบทหรือทั้งสังคมไทยก็ตาม ยิ่งถ้าหลังความเจริญทางด้านสังคมและศาสนาอยู่ อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคนิควิทยากำลังมีมากขึ้นในสังคมชนบท โดยความเจริญในแง่นี้แพร่หลายออกไปจากสังคมเมือง ซึ่งรับช่วงมาจากสังคมตะวันตกอีกทอดหนึ่ง พร้อม ๆ กันนั้นวัฒนธรรมด้านสังคมและศาสนาของตะวันตกก็ไหลบ่าเข้ามาด้วย ดังนั้น ขณะที่วัฒนธรรมทางวัตถุ (เทคนิควิทยา) มาทำให้สังคมชนบทไทยเจริญก้าวหน้าขึ้น วัฒนธรรมด้านสังคมและศาสนา มาทำให้วัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยเสื่อมสลายไปอย่างน่าเสียดาย

การเปลี่ยนแปลงด้านนี้เห็นชัดก็คือ เครื่องจักรกลทางเกษตรกรรม เช่น รถไถ เครื่องนวดข้าว เครื่องสีข้าว ระเบิดสูบน้ำสำหรับการชลประทาน นอกจากนั้นก็มีเครื่องมือการขนส่ง เช่น รถยนต์ รถมอเตอร์ไซด์ พร้อมทั้งถนนหนทางเครื่องมือสื่อสาร เช่น วิทยุ โทรานซิสเตอร์ หนังสือพิมพ์ และแม้แต่โทรทัศน์ แล้วยังมีเครื่องกำเนิดไฟฟ้า เครื่องแต่งและตัดผมชายหญิง เป็นต้น หมู่บ้านชนบทในปัจจุบันจึงมีลักษณะแตกต่างไปจากสมัยก่อนมากทีเดียว กระนั้นก็ตาม การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก็ยังตกอยู่ในมือของผู้นำหรือผู้มีฐานะดีเท่านั้น หาได้มีเฉลี่ยไปอย่างทั่วถึงในหมู่ชาวชนบททั่วไปไม่ ความเจริญด้านนี้ในชนบทจะช่วยขยายช่องว่างระหว่างคนมีกับคนจนให้กว้างขวางออกไปอีก

¹⁸ ดูฤกษ์ Culture Lag ในหนังสือ Amitai Etzioni, *Social Change*, 2nd ed. (New York : Basic Books, 1973), pp. 477-481.

อนึ่ง ผู้ที่ทำความเจริญด้านนี้เข้ามาสู่ชนบทก็ยังคงเป็นราชการเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นก็จะมีจากพ่อค้า คนกลางและจากสื่อสารมวลชน

11. การเปลี่ยนแปลงด้านสันทนาการ การเปลี่ยนแปลงด้านนี้ที่เห็นได้ชัดคือการละเล่นแบบดั้งเดิม เช่น เพลงฉ่อย ลำตัด ลิเก หนังตะลุง โขนละคร หนังสอ ค่อย ๆ หายหายไปจากความนิยมของชาวบ้าน ขณะเดียวกัน ภาพยนตร์และดนตรีเข้าไปแทนที่ โดยเฉพาะดนตรีลูกทุ่งกำลังได้รับความนิยมมาก จนเรียกได้ว่าเป็นยุคสมัยของเพลงลูกทุ่ง เพราะเพลงลูกทุ่งได้รับความนิยมไม่เฉพาะในชนบทเท่านั้น แต่ได้แผ่อิทธิพลเข้ากรุงด้วย

ทางด้านกีฬา ตะกร้อ สะบ้า และกีฬาพื้นเมืองอย่างอื่นค่อย ๆ หายไป กีฬาฟุตบอล แบดมินตันและกีฬาสมัยใหม่อื่นเข้ามาได้รับความนิยมแทนที่

นอกจากนั้น งานตรุษสงกรานต์ ตามประเพณีดั้งเดิมก็ดูเหมือนจะได้รับความสนใจจากคนรุ่นใหม่ลดน้อยลงไป มีผู้มาร่วมน้อยลง แต่หันมาสนุกสนานรื่นเริงในวันปีใหม่ หรือสงกรานต์กันแทน การลงแขกทำงานกันที่เป็นวาระที่ชาวบ้านจะมาร่วมมือช่วยเหลือกันทำงานและเล่นหัว เกี้ยวพาราสีกันในหมู่บ้านหนุ่มสาวก็ลดความนิยมลง หันมาใช้วิธีจ้างแรงงานกันแทน

สรุปได้ว่า ด้านสันทนาการนั้น สังคมชนบทไทยก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปไม่น้อย และทำให้เห็นอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกแผ่เข้ามาไปถึงสังคมชนบทด้วย เราไม่น่าจะแปลกใจถ้าเดินเข้าไปในหมู่บ้านแล้วเห็นหนุ่มสาวชนบทเขาเต้นบัมพ์กันอยู่

12. การเปลี่ยนแปลงทางด้านสุดท้ายที่จะขอล่าวถึงคือ การเปลี่ยนแปลงด้านครอบครัว ซึ่งก็มีการเปลี่ยนแปลงมากพอควร เพราะในสังคมสมัยใหม่มีสถาบันต่างๆ มารับหรือมาแบ่งงานในหน้าที่ของสถาบันครอบครัวไปหลายอย่าง เช่น ด้านการศึกษาศาสนา และคุ้มครองเป็นต้น เมื่อถูกแบ่งหน้าที่ไปมากเช่นนี้ สถาบันครอบครัวจึงต้องเปลี่ยนแปลงปรับปรุงตัวมาก

ประการแรก ในเรื่องการเลือกคู่ ความนิยมเรื่องการให้พ่อแม่จัดหาคู่ครองให้ค่อย ๆ ลดลงไป เด็กหนุ่มสาวเขานิยมหาคู่ครองกันเอง การแต่งงานแบบคลุมถุงชนหมดสมัยไป เด็กหนุ่มสาวปัจจุบันแต่งงานเร็วกว่าแต่ก่อน แต่งงานขณะอายุน้อย

ประการที่สอง เรื่องอำนาจในครัวเรือน แม้พ่อจะยังมีอำนาจอยู่ แต่แม่ค่อย ๆ มีอำนาจมากขึ้น เนื่องจากพ่อแม่ใหม่อายุไม่ต่างกัน ต่างคนก็ต่างทำงานเทียมบ่าเทียมไหล่กัน และประกอบกับอิทธิพลของตะวันตกและชาวเมืองไหลบ่าเข้าไป

ประการที่สาม ชาวชนบทนิยมจดทะเบียนสมรสอย่างเป็นทางการมากขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นด้วยหลายสาเหตุด้วยกัน เช่น คำนึงถึงเรื่องทรัพย์สินกันมากขึ้น เพราะแต่งงานกันเมื่ออายุน้อย และมีการหย่าร้างกันมากขึ้น การหย่าร้างก็ไม่ได้ถือเป็นบาปหรือเสียหายมากอย่างสมัยก่อน

ประการที่สี่ เรื่องการปฏิบัติต่อผู้ชรา ผู้เฒ่าผู้แก่มีความสำคัญลดลง เพราะพ่อแม่วัยชราไม่มีความรู้สมัยใหม่ ให้ความรู้ความคิดเกี่ยวกับอาชีพกิตติ สังคมก็ติดกับลูกหลานไม่ได้ติดต่อกันต่อไป นอกจากนั้นลูกหลานยังอาจหาเลี้ยงตัวเองได้ตั้งแต่อายุน้อยอีกด้วย ดังนั้น บุญคุณอะไรก็มีต่อกันไม่มากนัก

ประการที่ห้า เรื่องขนาดของครอบครัว ชาวบ้านนิยมแต่งงานกันมากขึ้นมีคนโสดน้อยลง ขนาดของครอบครัวก็เล็กลงไป เพราะความต้องการใช้แรงงานลูกน้อย ๆ น้อยลงไป ค่าเลี้ยงดูแพงขึ้น การให้การศึกษาลูกแพงขึ้น การศึกษาเรื่องเพศดีขึ้น มีความรู้เรื่องการวางแผนครอบครัวดีขึ้น รวมทั้งการเปลี่ยนค่านิยมในเรื่องจำนวนลูกในครอบครัว

ประการที่หก เรื่องเป้าหมายของครอบครัว ซึ่งแต่ก่อนมีความสำคัญยิ่งยวด แต่เดี๋ยวนี้ค่อย ๆ ลดลง เป้าหมายส่วนบุคคลเข้ามาแทนที่มากขึ้น (Familism→Individualism)

ประการสุดท้าย รอบชีวิตของครอบครัวก็เปลี่ยนแปลงไป เช่น แต่งงานกันเร็วขึ้น มีลูกหลานน้อยลง ลูกหลานอยู่ใกล้ชีวิตกันน้อยลง และอายุเฉลี่ยของคนค่อย ๆ ยืนยาวขึ้น เป็นต้น ดังนั้น ครอบครัวชนบทจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปไม่น้อยเหมือนกัน เช่น เกี่ยวกับชีวิตก้นของชนบท

กล่าวโดยสรุป สังคมชนบทมีลักษณะของตนเองที่เป็นเอกลักษณ์แตกต่างจากสังคมเมือง สังคมชนบทไทย มีความเกี่ยวข้องกับสังคมเมืองอย่างแนบแน่น และต่างก็มีอิทธิพลแก่กันและกัน ไม่ใช่สังคมเมืองจะมีอิทธิพลเหนือสังคมชนบทเสียแต่ฝ่ายเดียว แต่สังคมชนบทไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปแล้วไม่น้อย เมื่อเปรียบเทียบสังคมนี้เมื่อชั่วอายุคนที่แล้วกับในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านี้ยังไม่มากมายและอยู่ในอัตราสูงมากนัก สังคมชนบทไทยจึงยังรักษาลักษณะสังคมชนบทไว้ได้ครบแทบทุกวันนี้.